

Daniela BRÁDLEROVÁ

Milada Paulová – první česká profesorka. Mezi soudobými dějinami a byzantologií

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2021, 377 s.

Milada Paulová (1891–1970) byla významná česká historička. Jako první žena v Československu dosáhla titulů docentky a profesorky a zároveň po sobě zanechala rozsáhlé vědecké dílo. Zabývala se ve své době málo studovaným tématem moderních dějin, věnovala pozornost českému a jihoslovanskému protihabsburskému odboji za první světové války. Zpracovala rozsáhlé *Dějiny Maffie*, které vyšly ve dvou svazcích v letech 1937–1939. K dějinám jihoslovanského protihabsburského odboje přispěla prací *Jugoslavenští odbor*, která vyšla v roce 1925 v chorvatštině a popisovala činnost Jihoslovanského výboru. V roce 2020 se dílo dočkalo i srbského vydání. Současně se Paulová zabývala byzantologií a dějinami jižních a východních Slovanů od středověku až po 20. století. Byla žačkou předního historika Jaroslava Bidla, který z ní vychoval svoji nástupkyni v čele katedry obecných dějin východní Evropy a Balkánského poloostrova.

„Milá slečno doktore“

Životními osudy Milady Paulové se zabývá nedávno vydaná publikace Daniely Brádlkové. Ta se snaží na základě hlubšího studia tuto významnou historičku komplexně představit. Dosud byla připomínána jen dílčím způsobem, takže se nepochybně jedná o chvályhodný počín. Kniha se věnuje životu a kariéře Paulové na pozadí různých politických a společenských proměn. Předkládaná biografie vznikla v rámci grantového projektu „Jaroslav Bidlo a Milada Paulová: zakladatelské osobnosti historické slavistiky v kontextu vývoje české vědy“. Autorka publikace je historička a pedagožka, která působí v Masary-

kově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky. Věnuje se hospodářským dějinám, archivnictví a dějinám vědy. Společně s Janem Hálkem připravila dvojdielnou edici dokumentů „Drahý pane kancléři...“. *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2011–2012). O něco později na tyto publikace navázali edicí *Jaroslav Bidlo – Milada Paulová. Střet generací? Paměti a vzájemná korespondence zakladatelů české byzantologie a slovanských studií* (Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014). Biografie Paulové ze zmíněných edic vychází a rozsáhle je cituje, k čemuž jsou nepochybně určeny. Korespondence je z dnešního pohledu někdy až komická, když například obsahuje oslovení „Milá slečno doktore“ v dopise kancléře prezidenta republiky Šámala Paulové. Musíme mít na paměti, že v době prvních doktorek bylo skloňování titulů ještě neujasněné.

Kniha je postavena na různých archivních materiálech. Brádlková je čerpala v řadě českých i zahraničních archivů. Sekundárním zdrojem pro ni byla dobová i současná odborná literatura. Základní východisko

práce představuje osobní fond Milady Paulové v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Autorka také vycházela z osobního spisu Paulové na Univerzitě Karlově, kde působila v letech 1918–1961. Je uložen v univerzitním archivu ve fondu Filozofické fakulty. Osobní pozůstalosti v Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti doložily stálý kontakt Paulové s jihoslovanskými politiky a historiky.

Biografie jsou často jednostranně oslavné či kritické, čemuž se Brádlková ve své publikaci vyhnula. Posuzuje Paulovou objektivně, byť v jednotlivostech se lze přit o správnosti výkladu. Dokáže vyličít její nemalou roli, ale v různých aspektech ji i kritizuje. O Paulové se vyjadřuje poměrně přímočaře. Mimo jiné připomíná vyjádření zaměstnance Veřejné a univerzitní knihovny Ericha Steinharda, který uvedl, že je chytrá a velmi pilná, ale zároveň hysterická a mnoho mluví (s. 66). Kniha je členěna na nečíslované kapitoly a život Milady Paulové líčí převážně chronologicky. Je psána srozumitelně a širší kontext popisovaných událostí vysvětluje také dobře. Když například zmiňuje práci Paulové na jihoslovanských dějinách, představuje i politickou situaci v nově utvořeném Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a v pozdější Jugoslávii. V publikaci se nacházejí dvě přílohy, které shrnují, jaké přednášky a semináře Paulová na Filozofické fakultě vedla a jaké navštěvovala (s. 320–329).

Mezi Šálem a Bidlem

Rodinné zázemí a osobní život, které bývají v biografiích někdy přehlíženy na úkor kariéry, autorka zpracovala adekvátně. Představuje, jak Paulová vyrůstala v rodině ředitele cukrovaru Loukov-Dařevnice Františka Paula. Byla ovlivněna brzkou smrtí matky a malého bratra. V roce 1906 se rodina přestěhovala do Prahy poté, co cukrovar zkrachoval a otec ztratil společenský status. Publikace věnuje pozornost dlouholetému platonickému vztahu Paulové k vůdci Maffie Šámalovi. Dílo o Maffii,

kteřé vytvářela, mělo být poctou jeho osobě. Letitý vdovec Šámal s Paulovou kontakty udržoval, ale její lásku neopětoval. Paulová byla postupně na Šámalovi až patologicky závislá. Když jí měl například zatelefonovat, vůbec nevycházela z domu. Pokud nezavola, měla depresi.

Brádrlerová se v rámci výkladu zaměřuje i na genderovou otázku. Řeší, jakým komplikacím Paulová čelila jako žena v přístupu ke vzdělání nebo ve vědecké kariéře. V roce 1913 se dostala na Filozofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity, když předtím musela složit maturitu na chlapeckém c. k. akademickém gymnáziu. Na vysoké škole už v době první světové války její studium nijak zvlášť ztěžováno nebylo. Absolvovala historii a geografii a od roku 1918 působila v historickém semináři. V roce 1925 získala docenturu, roku 1935 se stala mimořádnou profesorkou a po druhé světové válce byla v roce 1945 jmenována řádnou profesorkou s platností od 28. října 1939. Autorka připomíná, že vědecké kariéře se mohly za první republiky věnovat víceméně jen svobodné a bezdětné ženy – do této kategorie patřila i Paulová. Zároveň upozorňuje na to, že Paulová užívala genderové aspekty ve svůj prospěch. V korespondenci tvrdila, že je slabá žena bez zastání, i když měla mocné patrony – Bidla a Šámala. Přístup Brádrlerové ohledně genderové otázky se zdá být všestranně vyvážený.

Publikace detailněji rozebírá střet Bidla a Paulové, který se týkal její odborné orientace na moderní dějiny. Paulová chtěla dosáhnout profesorského titulu na základě práce o protihabsburském odboji za první světové války. Bidlo jí dával opakovaně najevo, že se profesorkou s tímto tématem nestane. Nepovažoval ho za dostatečně vědecké a podle něj se měla věnovat byzantologii. Paulová ale svůj postup odmítala přehodnotit. Bidlo dokonce zvažoval, že na profesuru podpoří někoho jiného, přestože Paulovou považoval za svou nejnadanější žačku. Brádrlerová se v hodnocení sporu staví spíše na

stranu Bidla, Paulová podle ní jednala umíněně. Šámal nakonec zprostředkoval, že se Paulová načas neochotně vrátila k byzantologii. Na základě toho se stala mimořádnou profesorkou. Autorka si všímá, že čas dal Paulové určitou satisfakci. Při zpracování svého preferovaného tématu používala metodu rozhovorů s pamětníky, která se po druhé světové válce na Západě prosadila jako orální historie. V konfliktu Bidla a Paulové se odrážel střet generací, každá měla na studium moderních dějin jiný pohled. Bidlo se domníval, že práce z nejnovějších dějin se nachází příliš v područí dobové politiky. Některé věci kvůli politickým tlakům není možné publikovat, což se promítlo i v práci o protihabsburském odboji.

Přežívání v různých režimech

Daniela Brádrlerová rovněž sleduje osudy Paulové po zániku první republiky. Za nacistické okupace pokračovala ve vědecké práci, přestože došlo k zavření vysokých škol. Věnovala se byzantologii, kterou dříve upozadovala, a starším slovanským dějinám. Na tato nekontroverzní úzce specializovaná témata se pak zaměřovala i za komunistického režimu. V protektorátu se podílela na odbojové činnosti. Byla napojena na Politické ústředí, v jehož čele stál Šámal. Stejně jako on už dříve působila v národní demokracii. Nacisté na její aktivity nepřišli, ale byla několikrát vyslýchána Gestapem. Šámal byl po odhalení v roce 1940 zatčen a o rok později zemřel v Berlíně. Po komunistickém převratu v únoru 1948 docházelo k vylučování pedagogů a studentů z Karlovy univerzity. Paulová čistky přestála, ale její knihy o protihabsburském odboji se ocitly na indexu. V roce 1962 odešla do důchodu a dožívala v chudobě.

Jako v každém delším textu se v knize vyskytují drobné faktografické chyby. Autorka zmiňuje například volbu Gustava Friedricha rektorem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v době, kdy po funkci toužil Bidlo (s. 165). Správně se jednalo o pozici

rektora Univerzity Karlovy. Když publikace líčí působení Přemysla Šámala v národní demokracii, chybně uvádí, že tam vstoupil v roce 1918 (s. 279), přestože tehdy strana ještě neexistovala a ve skutečnosti vstoupil do státoprávní demokracie. Překvapivě úsporný je popis úmrtí Paulové. Je zmíněno, že zemřela 17. ledna 1970 a je pohřbena v rodinné hrobce v Loukově. Jen v poznámce pod čarou je uvedeno, kdy se konal její pohřeb (s. 246), výklad tak zásadní události měl být nepochybně obsáhlejší. Kniha má místy nešťastnou strukturu, něco se v ní opakuje. Údaje z předchozího textu jsou znovu opakovány v kapitolách o rodině a přátelích či genderové otázce. Tyto pasáže nepřinášejí nic nového. Poměrně dlouhý výklad je věnován vědeckým institucím, v nichž Paulová kromě univerzitního prostředí působila (s. 247–276), aniž by se větší pozornost věnovala přímo jí. Tato pasáž mohla být kratší.

Navzdory uvedeným výtkám je publikace jako celek nepochybně přínosná. Může jít příkladem v tom, jak rozšiřovat povědomí o významných ženách v historii. Autorka provedla systematický pramenný výzkum, přinesla nové poznatky o Miladě Paulové a dokázala první českou profesorku adekvátně souhrnně představit.

Petr Anev

Arthur KOESTLER

Španělský testament

Academia, Praha 2023, 396 s.

Zatímco skvělá reportáž George Orwella *Hold Katalánsku* vyšla česky v Odeonu

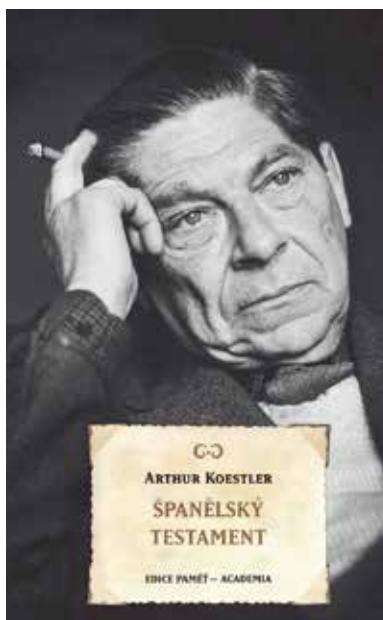
již v roce 1991, kniha Arthura Koestlera *Španělský testament*, která je považována za další mimořádné dobové svědectví o občanské válce na Pyrenejském poloostrově, si musela počkat na české vydání téměř devadesát let. Přitom příběh vzniku tohoto díla je ještě poutavější než Orwellovy reportáže, jen je nutné ho číst s jistou obezřetností.

O španělské občanské válce (1936–1939) se říká, že byla první válkou v „přímém přenosu“ tehdejších masmédií, tedy tisku, rozhlasu a filmových týdeníků. Jako váleční korespondenti, ale i propagandisté pod taktovkou Moskvy, dorazila do Španělska literární a intelektuální elita – Ernst Hemingway, John Dos Passos, Ilja Erenburg, André Malraux, Wystan Hugh Auden, a ti, co nepřijeli, podporovali republiku na dálku – William Faulkner, Upton Sinclair, John Steinbeck, ale třeba i bengálský spisovatel Rabíndranáth Thákur a nespočet dalších. Na druhou stranu byli i někteří spisovatelé a umělci, kteří se postavili názorově na stranu Franciska Franka, jako například Francouzi Louis-Ferdinand Céline, Francis Jammes, Max Jacob, Američan Ezra Pound nebo ruský exilový skladatel Igor Stravinskij, v Československu pak třeba Jaroslav Durych nebo Jan Čep.

Nějak se zapojit do konfliktu, který byl preludiem druhé světové války, bylo mezi západními elitami téměř otázkou „dobrého vkusu“. „*This is a fine war*“, napsal nadějný britský básník John Cornford, který ve Španělsku později padl (viz TRAPIE-LLO, Andrés: *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil /1936–1939/*. Ediciones Destino, Barcelona 2019, s. 375). Ti, co měli více štěstí a přežili, se většinou vrátili domů zcela zbaveni iluzí. Dva z nich – George Orwell a Arthur Koestler – se později stali nesmiřitelnými kritiky sovětského komunismu.

Devadesát procent pasivního utrpení

Zatímco Orwell přijel do Barcelony plný idealismu bojovat proti fašismu a teprve během tamních čistek mezi anarchisty a levicovými milicionáři organizovaných Sověty pochopil pravou podstatu stalinismu, Koestler, rodák z Budapešti, který na začátku třicátých let působil v SSSR, věděl víceméně přesně, o co Rusům jde. Přicestoval do Španělska přes Lisabon jako korespondent britského *News Chronicle* hned v prvních týdnech

války, a to rovnou do Sevilly, kterou ovládala Frankova vzbouřenecká armáda.

Vydával se za reportéra sympaticujícího s frankisty a podařilo se mu udělat rozhovor s vrchním velitelem povstalců v Seville generálem Quijtem de Llano, který byl i na poměry frankistického velitelského sboru dost brutální postavou. Krátce nato ale náhodně potkal v Seville bývalého kolegu z německého vydavatelského domu Ullstein, který ho jako levicového žurnalistu udal úřadům. Koestlerovi se na poslední chvíli podařilo přes Gibraltar uprchnout.

Do Španělska se ale brzy vrátil, pobýval na konci roku 1936 v republikány ovládaném Madridu a na další cestě na začátku roku 1937 se ocitl v Málaze. Na město v té době útočily Frankovy jednotky podporované Italy a Koestler odmítl evakuaci. Frankisté ho po dobytí města zatkli a od února do května 1937 věznili v Málaze a následně v Seville.

Pobyt ve vězení Koestler popisuje ve druhé části knihy *Španělský testament*, kterou pojmenoval *Rozhovor se smrtí*. Ať už se frankistům podařilo v chaosu prvního roku války přesně zjistit, nebo nikoliv, jaký byl

cíl Koestlerovy válečné mise, o život mu po zatčení skutečně šlo. Koestler byl totiž agentem Kominterny a jeho psaní pro *News Chronicle* bylo jen krytím nebo vedlejším produktem jeho působení ve válečné zóně. Nakonec byl ale po třech měsících vyměněn za manželku frankistického leteckého esa kapitána Carlose de Haya Gonzáleze.

V *Rozhovoru se smrtí* popisuje Koestler nejprve historicky velmi věrně a s celou řadou detailů samotný pád Málagy, své zatčení a následně ony tři měsíce, které strávil na samotce a ve strachu z brzkého konce. Vězně, které pozoroval oknem, střídali se železnou pravidelností. Zároveň detailně líčí, jak celý systém frankistické mašinérie fungoval chaoticky a diletantsky. Na začátku této části knihy Koestler předesílá, že přestává být novinářem, ale že se pokouší najít odpověď na to, co se děje v hlavě odsouzeného na smrt. „[...] každá válka, zejména španělská občanská válka, sestává z deseti procent z akce a devadesáti procent z pasivního utrpení. V tomto ohledu může tento popis hermeticky uzavřených andalusých márníc pravdivěji odrážet španělskou tragédii než zprávy z fronty,“ píše tak trochu na ospravedlněnou svého velmi osobního vyznání. Ale toho není třeba. Právě tato část, *Rozhovor se smrtí*, která zabírá necelou polovinu knihy, je tou jednoznačně nejlepším částí *Španělského testamentu*. Detailní popisy všech hnutí mysli, popisy fyziologických procesů, letmá setkání s ostatními vězni a s bachaři jsou mimořádně čtivým a plastickým ponorem do osudu člověka strženého dějinami.

Když edituje Kominternu

To první část *Španělského testamentu* je ve srovnání s *Rozhovorem se smrtí* naopak velmi problematická. Po svém návratu z první cesty do válečného Španělska Koestler napsal a vydal francouzsky psanou knihu *L'Espagne ensanglantée* (česky *Španělsko krvácí. Dokumenty o ukrutnostech spáchaných španělskými povstanci*. Volná myšlenka, Praha

1937), která byla pak v anglickém překladu zahrnuta částečně do první části *Španělského testamentu*.

Koestler totiž v první části knihy čtenářům opakovaně předestírá svůj záměr vydat „nezaujaté svědectví“. Jak ale britský historik Hugh Thomas, autor dvoudílných dějin španělské občanské války, píše s odvoláním na text samotného Koestlera *The invisible writing* (Collins with Hamish Hamilton, London 1954): „*Mnoho detailů z událostí oněch dní* [miněno léto 1936 – pozn. autora] *zůstává zahaleno tmou. V rámci propagandy byla napsána spousta smyšlených historek, někdy přímo ve Španělsku, někdy v zahraničí. Arthur Koestler, který tehdy pracoval pro oddělení propagandy Kominterny v Paříži, sám později popsal, jak mu do knihy Španělsko krvácí svévolně připsal spoustu překroucených informací jeho nadřízený z Kominterny, šéf propagandy, Čech Otto Katz.*“ (HUGH, Thomas: *La guerra civil española*. Grijalbo Mondadori, Barcelona 1995, s. 288)

Mimochodem Katz, který později přijal jméno André Simone a byl popraven v Československu v rámci procesu s Rudolfem Slánským, působil ve Španělsku jako sovětský agent a byl pravděpodobně zapojen do likvidace vůdců anarchistů a vůdců „trockistické“ Dělnické strany marxistického sjednocení (Partido Obrero de Unificación Marxista, POUM), v níž byl organizován i George Orwell. O Katzově španělském působení toho bylo ale zatím zjištěno jen málo. Ani autor jeho rozsáhlého životopisu, Brit Jonathan Miles, nepřináší mnoho konkrétních informací (MILES, Jonathan: *The Nine Lives of Otto Katz. The Remarkable True Story of a Communist Super-Spy*. Bantam, New York 2010, česky *Devět životů Otto Katze*. Paseka, Praha – Litomyšl 2012).

I kdybychom odhlédli od skutečnosti, že do Koestlerových textů Kominterny (Otto Katz) zasahovala, jeho reportáže a úvahy v knize *Španělský testament* trpí celou řadu nedůsledností a manipulací dokonce

i v oblastech, které s bezprostředními cíli dobové propagandy až tak nesouvisí.

Koestler se nejprve pokouší o analýzu, proč vlastně ke krvavému střetnutí a doslova bratrovraždné válce ve Španělsku došlo. Dospívá k závěru, že „*kořeny španělské otázky spočívají v otázce agrární*“ neboli že hlavní příčinou, spouštěčem občanské války byla skutečnost, že v roce 1933 (jak dokládá i tabulkou) vlastnilo jedno procento bohatců více než polovinu veškeré zemědělské půdy, další třetina připadla opět malému zlomku (kolem 13 %) vlastníků a „*milióny drobných rolníků a pracovníků v zemědělství žily v naprosté bídě*“.

Nespravedlivé vlastnictví půdy bylo nepochybně velkým problémem a jednou z příčin války, ale nikoliv jedinou nebo tou hlavní, ostatně i sám Koestler se například věnuje povstání horníků v Asturias v roce 1934. Důvody, proč k válce došlo, rozebírá například španělský filosof Julián Marías v eseji *La guerra civil ¿Como pudo ocurrir?*, jenž zmiňuje extrémní zpolitizovanost veškerého života, krvavé potyčky ve městech, vypálení některých kostelů v roce 1931 po vyhlášení republiky, nefungující veřejné instituce atd. Situaci na venkově považuje za spíše vedlejší.

Když se pak Koestler dostane k občanské válce samotné, snaží se vehementně doložit, že na jedné straně stojí profesionální armáda (Frankova) a na straně druhé jen dělníci a idealisté bez vojenských zkušeností. Údajně měl potvrzeno, že v roce 1936 byla pouhá tři procenta důstojníků španělské armády republikánského smýšlení. Již tehdy ale bylo všeobecně známo, že hlavní tíhu bojů nesou dvě části někdejší španělské armády – ta povstalecká a ta, která zůstala věrná republice. Podle nejnovějších údajů se k armádnímu puči připojila jen necelá polovina důstojnického sboru – 14 000 z celkem 31 000 důstojníků (jak Juan Pablo Fusi zmiňuje v předmluvě ke zmíněné knize Juliána Mariase). Šlo tedy o střetnutí dvou profesionálních armád, obou postupně vyzbrojených a posílených Italy a Němci

na straně jedné a Sověty na straně druhé.

Dále se Koestler zevrubně věnuje zvěrstvům, která na dobytém území páchala frankistická vojska mezi civilisty, a zcela vynechává ta, kterých se dopouštěli stoupenci republiky na svém území, nebo je označuje za smyšlená a informace o nich za umělé šířené frankistickou propagandou. Přitom pobýval na konci roku 1936 v Madridu a o stovkách vražd na území hlavního města musel vědět. V listopadu téhož roku navíc došlo k takzvaným „masakrům v Paracuellos“, kdy republikánská správa nechala v polích za Madridem bez soudu postřelit 2500 vězňů – mnozí z nich se například „provinili“ jen buržoazním původem.

Kapitola, ve které si Koestler bere na paškál frankistickou propagandu a na jednotlivých případech ji demaskuje a odsuzuje, přičemž dělá pod hlavičkou Kominterny totéž pro druhou stranu, jen poněkud sofistikovaněji, působí dost nepatřičně. Lze ji ale číst i jako dokument o tom, jak Sověty řízená propaganda za přispění opravdových mistrů mediální manipulace Williho Münzenberga a Otty Katze fungovala.

Pozor na „nezaujatého novináře“

Arthur Koestler nicméně v roce 1938 vystoupil z komunistické strany a napsal román *Noc o polednách*, který byl stejně jako Orwellovy prózy *Farma zvířat* a *1984* považován za stěžejní literární dílo odhalující démonickou povahu sovětského komunismu. Jeho knihy byly po roce 1948 „na indexu“ a pašovaly se do Československa stejně jako ty Orwellovy.

Koestlerův *Španělský testament* je knihou jakoby rozdvojenou: všechny kapitoly, v nichž píše o tom, co sám ve Španělsku za občanské války viděl a zažil, kde z velmi osobní perspektivy vykresluje historické postavy (generála Queipa de Llano) i obyčejné lidi, které potkal, a komentuje podivné situace, do kterých byl vržen, jsou literaturou par excellence a nesmí-

ně cenným svědectvím. Pasáže, ve kterých se pouští do obecnějších úvah a „objektivních“ analýz, musíme brát s rezervou. Čím víc předestírá, že je objektivním a nezaujatým novinářem, tím víc musí být čtenář na pozoru.

Stanislav Škoda

Luděk NAVARA, Miroslav KASÁČEK

Gottwaldovy oprátky. Poslední adresa Cejl

Host, Brno 2023, 202 s.

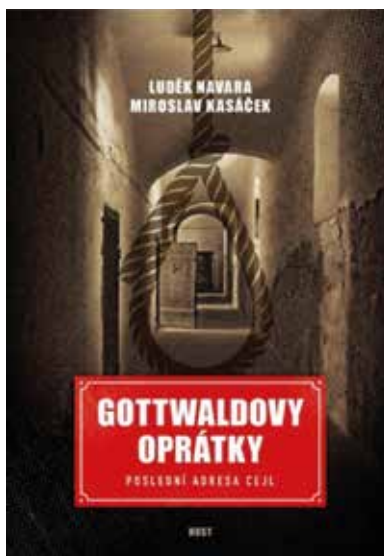

Vzápětí poté, co se komunisté dostali v únoru 1948 k moci, přikročili k budování totalitního politického systému. Byla přijímána stále nová a nová zákonná opatření, která umožňovala společenskou a mnohdy i fyzickou likvidaci nepohodlných osob a celých sociálních a profesních skupin obyvatelstva. Ne všichni se s nástupem nových poměrů smířili. Mnozí nedokázali nebo nebyli schopni žít v nedemokratickém režimu z principiálních důvodů. Důležitou roli hrály i oprávněné obavy z existenčního ohrožení, ze ztráty majetku a postavení. Někteří proto začali proti režimu aktivně vystupovat. Zakládali opoziční skupiny, rozšiřovali protikomunistické letáky, podporovali perzekvované osoby či jejich rodiny nebo se zapojili do protikomunistického odboje v zahraničí.

Na jakékoliv projevy odporu reagoval režim s mimořádnou tvrdostí. Nejkrutějším trestem, který vůči svým skutečným i potenciálním odpůrcům uplatňoval, byl trest absolutní. Nejvíce popravených z politických důvodů bylo v éře prezidenta Klementa Gottwalda (v úřadu 1948–1953), z politických důvodů se ale samozřejmě popravovalo i v pozdějších letech.

Bádání nekončí

Problematice politicky motivovaných trestů smrti byla v posledních letech věnována relativně velká pozornost. Již před více než 15 lety vydal Úřad dokumentace a vyšetřování zloči-

nů komunismu Policie ČR seznam popravených v letech 1918–1989. V knihách, sbornících, katalozích výstav a odborných a populárních časopisech jsou porůznu roztroušené portréty popravených z politických důvodů a řada z nich má svá slovníková hesla. Vyšlo také několik publikací, ve kterých byly zpracovány případy popravených vojáků, agentů-chodců či příslušníků Sboru národní bezpečnosti (SNB). Mimořádné pozornosti se dostalo i některým dalším osobnostem, jako byla Milada Horáková, Heliodor Píka, osobám popraveným v souvislosti se skupinou bratří Mašíňů nebo v rámci babických procesů. Specifickou kategorií pak jsou vysocí komunističtí funkcionáři popravení počátkem padesátých let. Těsně před vydáním je rozsáhlá práce vzniklá činností ÚSTR, ve které jsou zpracovány případy všech popravených po roce 1948 z politických důvodů.

Na první pohled by se tak mohlo zdát, že téma je dnes již obecně známé a probádané. To ovšem není zcela pravda. Bez jakéhokoli přehánění lze konstatovat, že historikové a badatelé z řad poučené veřejnosti přistupují k této problematice značně selektivně. Ne všem popraveným se dostalo stejné pozornosti a řada osudů je zpracována velmi povrchně anebo

vůbec ne. Největšímu zájmu se těšily především oběti velkých politických procesů, kterým byla již ve své době věnována značná mediální pozornost. O případy dalších popravených se nejčastěji zajímali příbuzní, přátelé, novináři aj. Ti, pokud to bylo možné, tyto případy medializovali, zasazovali se o jejich rehabilitaci a snažili se zjistit okolnosti, které dotyčné přivedly na popraviště.

Problémem opačného rázu a svým způsobem i důsledkem obecné neznalosti této problematiky je jistá nekritičnost, která každého, kdo byl k trestu smrti odsouzen na základě politických paragrafů, označuje za oběť komunismu. Situace je v tomto směru složitější, protože na seznamu se ocitly i osoby, které se dopustily těžkých kriminálních činů, včetně vraždy. Není to ani tak problém historiků, ale spíše některých novinářů. Příliš mnoho toho doposud nevíme ani o politickém a právním pozadí, přípravách, organizaci a mechanismech, které s popravami politických vězňů přímo souvisely.

Deset portrétů

Jednou z posledních prací zaměřených na problematiku hrdelních trestů za časů prezidenta Gottwalda je kniha známé autorské dvojice Luděk Navara a Miroslava Kasáčka (*Mlynářův od Babic, Volavčí síť, Na útěku: Neuvěřitelný příběh Josefa Brykse* ad.). Oba se poúnorovými represemi a zločiny komunistického režimu zabývají dlouhodobě a systematicky. Nepíší primárně pro odborníky, ve svých knihách se spíše snaží oslovit širší publikum. Důsledně připomínají křivdy a zločiny ne zas až tak vzdálené minulosti. Důraz nekladou jen na oběti, ale do naší historické paměti se pokoušejí vrátit i ty, kteří se zločinnému režimu dokázali postavit. Jejich zájem a aktivity lze v pravém slova smyslu označit jako osvětové. Objevují a popisují nové případy, pracují s pamětníky a svá zjištění mají podložena poctivým výzkumem ve státních a rodinných archívech a osobních pozůstalostech.

Na detailním studiu historických pramenů a svědectví pamětníků

je založena i kniha *Gottwaldovy oprátky*, ve které se zaměřili na příběhy politických vězňů popravených v letech 1948–1952 v brněnské věznici Cejl. Publikace obsahuje deset portrétů odsouzců, kteří museli zemřít, protože je komunistický režim považoval za nebezpečné. Pocházeli z různých prostředí, neboť mezi nimi nalezneme podnikatele, bývalého policistu a příslušníka SNB, sedláka, člena Komunistické strany Československa, vojáka západní armády, aktivní účastníky 2. odboje či bývalé partyzány. Každá z kapitol je opatřena obrazovými přílohami. Formou provedení bych hodnocenou práci neoznačil za odbornou, na to jí chybí některé atributy, např. poznámkový aparát, ale spíše jako popularizační.

Případy neznámé i komplikované

Vedle případů známých, o kterých již byly napsány odborné studie, diplomové práce nebo publicistické články, jmenovitě Bohumila Sixty, Jana Křížana, Františka Dvořáka nebo Petra Křivky, jsou v knize popsány osudy méně známých osobností, které zůstaly ve stínu svých známějších souputníků, i když byly souzeny a popraveny společně s nimi (Rudolf Pohl, František Boháč). Jsou zde však i medailony těch, kteří jsou sice známi lokálně, ale o jejich životních osudech se toho širší veřejnost dosud příliš nedozvěděla. Například bratři Antonín a Karel Daňkovi, kteří byli odsouzeni v jednom z procesů se členy známé odbojové skupiny „Světлана“, nebo do téže skupiny zařazený Jaromír Vrba či příslušník SNB Leopold Doležal.

Jejich osudy nejsou popsány černobíle a schematicky. O protagonistech jednotlivých příběhů píší autoři s porozuměním, jsou si však vědomi jejich lidských slabostí. Nezastírají, že některé případy jsou přinejmenším kontroverzní nebo tak mohou být vnímány. Uvědomují si také, že dochované prameny, většinou z provenience Státní bezpečnosti (StB) nebo komunistické justice, mají své

jasné limity a nejsou vždy nejspolehlivějším zdrojem při popisu a hodnocení historických událostí.

K sporným a pochybnostmi budícím příběhům patří případ silně nábožensky založeného a se vši pravděpodobností i duševně nemocného Bohumila Sixty, který byl k smrti odsouzen mimo jiné za zavraždění dvou příslušníků StB. Pravděpodobně se jednalo o krutou hru a manipulaci příslušníků bezpečnostního aparátu a justice. Komplikovaná a plná nejasností je i kauza Františka Dvořáka, ve které hrál důležitou roli agent Státní bezpečnosti nasazený do jeho skupiny. K dalším sporným bodům v jeho případě patří i údajný plán pokusu o útěk z věznice v Uherském Hradišti aj.

Luděk Navara a Miroslav Kasáček nám ve své knize, která je zdařilým příspěvkem k dějinám komunistické represe v letech 1948–1952, představili desítku aktivních účastníků třetího odboje na Moravě, kteří za své postoje a aktivity zaplatili cenu nejvyšší. Všem zájemcům o naši nedávnou historii tuto knihu doporučuji ke studiu.

Libor Svoboda

Eva ŠIPÖCZOVÁ

*„Stretnú sa v lietadle...“
Politický vtíp v druhej polovici
20. storočia a v súčasnosti
Academia, Praha 2022, 290 s.*

„Prezident Husák jede s francouzským prezidentem kolem Moulin Rouge a najednou francouzský prezident postrehne, že na Husáka mávají tamní prostitutky. Vyleze tedy z vozu a ptá se jich: ‚Proč mávate na prezidenta Husáka?‘ Ony odpoví: ‚Protože je to šéf největšího bordelu na světě.‘“

Nakladatelství Academia v rámci edice Šťastné zítřky, ve které detailně přibližuje vliv a působení totalitní komunistické ideologie na vědu, kulturu a společnost, vydalo rozsáhlou studii Evy Šipöczové z Etnologického ústavu Akademie věd ČR zabývající se

nejen z folkloristického či jazykového, ale i z kulturně historického hlediska politickým vtípem ve druhé polovině 20. století v bývalém Československu. Dnes v době internetu a zejména sociálních sítí, po nichž se šíří především memy, nejružnější dezinformace a působí zde všemožní „trollové“, lze uvedené téma považovat za poněkud neaktuální. Je třeba si ale uvědomit, že ještě generace současných padesátníků byla v době studií limitována dostupností informací a řada idejí se šířila jinými způsoby či médii než dnes. I proto je vydání takto oborově průřezové monografie důležité.

Humor jako forma paměti

O Čechách se říká, že řadu záležitostí dokáží „vysedět“ nebo nemístně zlehčit nějakým vtípem či sarkasmem. Mnohdy se chováme jako národ Švejků, tedy jedinců, kterým nic není svaté. Přitom lidový humor v sobě nese nejen osobní vklad tvůrce vtipu, ale také sdělení o době a kontextu události. Za podstatné považuji, že v humoru, v jeho úrovni a podobě lze vysledovat stopy jakési zvláštní formy národní paměti. Řada vtipů byla nepochybně srozumitelná v době, kdy vznikly nebo se šířily. Některé z nich (jako například ukázka z úvodu této recenze) zůstaly nadčasové, prošly dílčími úpravami

(např. místo SSSR se objevilo Rusko) a nezmizely z obecného povědomí ani po pádu komunistického režimu. Na tento přesah do éry internetu a sociálních sítí upozorňuje i autorka. Mění se sice systém šíření, podstata sdělení ale zůstává podobná či shodná.

Kniha je členěna do čtyř vzájemně provázaných částí. První kapitola se zaměřuje na humor v širším kontextu narativní kultury. V obecné rovině přibližuje teoretická východiska a specifickou dané problematiky v českém a slovenském prostředí. Autorka analyzovala stovky vtipů sebraných rozhovory nebo získaných z tištěné a později internetové produkce. Bohužel se výzkum soustředil jen na domácí zdroje. Škoda, že se více nezabýval například produkcí šířenou exilovými periodiky či na vlnách rádiových stanic (např. Hlas Ameriky, Rádio Svobodná Evropa).

Druhá kapitola sleduje proměnu prostředí, ve kterém humorné a satirické příběhy vznikaly a vznikají. Autorka konstatuje, že vtipy zapadají do tradice ústně šířených pohádek, legend či pověstí. Komické momenty, které nás v nich zaujaly, vycházely z dobře zvoleného tématu, z neočekávaného popisu, gradace dění a kontrastu s dobovou realitou. Byly svéráznou reflexí mýtů, různých vyprávění a často do maximální ironie dotažených zkušeností z běžného života. Také proto byly tehdejší vtipy působivé. Odrážely a nesly v sobě situace, které jsme důvěrně znali, nebo se v nich ve své době objevovaly momenty, kterým jsme rozuměli a dokázali si je přesně představit.

Co všechno se dalo považovat za nositele vtipu? Vedle ústního šíření humorných historek sem patřily například nápisy na zdech reflektující aktuální dění (připomínám zde v této souvislosti srpen 1968), hesla z transparentů během studentských majálesů, nápisy na veřejných místech (včetně WC), v době tištěných médií i karikatury nebo kreslené vtipy. Cílem bylo a je odlehčit vážnost situace nebo zesměšnit a snížit relevanci

nepřítele. Autorka si těchto aspektů ve svém výkladu všímá a vhodně vše dokladuje, respektive dokumentuje na konkrétních příkladech.

Třetí část knihy se věnuje hlavně vtipům 20. století a stručně také analyzuje současný humor a satiru. Šipöczová se věnuje demokratické tradici humoru první republiky, která posléze ostře kontrastuje s evidentními limity nacismu a komunismu. Ve svém dalším výkladu správně upozorňuje na skutečnost, že v totalitních režimech hraničilo šíření nevhodných vtipů s výrazným osobním postihem. A to i přesto, že většinu autorů humorných glos se nikdy nepodařilo odhalit. Nicméně samo podezření či nařčení někoho z šíření takových „nepřátelských řečí“ mohlo mít velmi vážné existenční následky. V knize ale není uveden žádný konkrétní případ postihu evidentního autora vtipu. Zůstává tak pouze u obecného konstatování.

Jak takové důsledky mohly vypadat, nastiňuje příběh, na který nedávno upozornil redaktor Českého rozhlasu Plus David Hertl. Odehrál se v srpnu 1974, kdy politicky nevhodný kreslený vtip rozpoutal čistku v redakci okresních stranických novin *Jiskra Rychnovska*. Kresba znázorňovala zahradníka u pošlapaného trávníku s popiskem: „*Kterýpak zvíře?*“. Problém byl v tom, že trávník měl při pootočení kresby o 90 stupňů tvar Československa a čtyři šlápoty směřovaly od východu na západ. Vzhledem k tomu, že vtip byl zveřejněn blízko výročí okupace srpna 1968 (kdy také původně vznikl), reagovaly stranické a bezpečnostní orgány okamžitě. Celá redakce (s výjimkou sekretářky) skončila, odvolán byl rovněž okresní ideologický tajemník, který odpovídal za obsah stranických novin. Nikdo sice nebyl trestněprávně postížen, z reakce režimu je nicméně zřejmé, že nevhodný humor nezůstal bez následků.

Nová éra politického vtipu

Čím se vtipy „krátkého“ 20. století zabývaly? Podle zjištění Evy Šipöczové

zachycovaly vedle každodenního života se všemi jeho peripetiemi (např. korupce, informační limity, nedostatkové zboží, jednotvárnost a neměnnost doby apod.) výrazné události (zde specificky úmrtí sovětských a československých komunistických představitelů), osobnosti (hlavně světové i domácí politiky) nebo limity politického systému a ideologie (nesvoboda, útlak, nesmyslné zákazy a příkazy apod.).

U tohoto tématu je důležité zmínit existenci cenzury, která úzkostlivě bránila šíření některých typů informací. Dohlížela na to, aby do oficiálních médií nepronikl škodlivý či přímo nepřátelský obsah. Řada autorů některé své texty raději ještě před posuzováním cenzory mírnila nebo celé pasáže vypouštěla; někteří psali rovnou do šuplíku. U tzv. předváděček je známo, že některé formulace (např. v divadelních představeních) dostávaly nové významy v souvislosti s proměnou situací nebo aktuálním děním; například dříve neškodná zmínka o kůlu v plotě se po Jakešově projevu v Červeném Hrádku v červenci 1989 těšila velké odezvě diváků a posluchačů. Co přesně schvalovací procedura obnášela, je velmi dobře zachyceno v dnes již klasickém filmu *Nejistá sezóna*. Komunistický režim se snažil dávkovat a kontrolovat vlastní humor prostřednictvím oficiálních humoristických médií; v tištěné podobě to byly časopisy *Dikobraz* a *Roháč*.

Čtvrtá kapitola analyzuje situaci po roce 1989, kdy došlo k výrazné celospolečenské proměně. Mohlo by se zdát, že „zlatá“ éra vtipů s pádem komunismu skončí, ale opak je pravdou. Nová doba přinášela nové výzvy a problémy, které se následně bez jakýchkoliv omezení promítaly i do vtipu, humoru a satiry. Navíc se zde objevila i nová možnost šíření prostřednictvím internetu a sociálních sítí.

V otevřené demokratické společnosti vznikala a šířila se (a i dnes vzniká a šíří se) politická satira. Specifickou podívanou představují „vtipně“ zaměřené předvolební

kampaně s cílem zesměšnit, poškodit a znemožnit politického konkurenta. Otevřel se rovněž prostor pro tematicky pestřejší škálu vtipů. Bylo a je možné dělat si legraci ze současného nejen politického dění, z kontroverzních témat a aktuálních událostí každodenního života, z integrace a zapojení do západoevropských ekonomických a bezpečnostních struktur, z pandemie covidu-19 atd.

Jistě se stále ještě objevovaly přesahy do minulosti, ale s pádem totalitního režimu a budováním demokracie, s odstraněním hrozby perzekuce za nevhodně zvolený humorný moment a s rozšířením možností šíření vtipů

se otevřely širší sociální interakce a participace. Nastupující generace už zcela pochopitelně řadě „politických“ vtipů z doby komunismu nerozumí, neboť klesá vnímání nadsázky, na níž spočívala jejich pointa.

Myslím si, že Šipöczová vytvořila nadčasovou sondu, která dobře dokresluje proměnu české a slovenské společnosti v oblasti narativní kultury. Všechny své závěry navíc dokládá ukázkami vtipů. Publikaci ale není možné vnímat jen jako jakousi sbírku těchto krátkých humorných útvarů. To ostatně nebylo ani autorčinou ambicí. V knize jsem našel pouze dvě místa, která lze označit jako chybná. První

chyba: autorka na straně 51 mylně tvrdí, že mocnosti Osy byly oponenti či soupeři nacistického Německa, když ve skutečnosti byly jeho spojenci. Druhé chybné místo (na straně 106): Nikita Sergejevič Chruščov nebyl prezidentem SSSR (tato funkce v té době neexistovala).

I přes to rád konstatuji, že Eva Šipöczová vytvořila zajímavou a svým pojetím interdisciplinární analýzu fenoménu politického vtipu. Je dobře, že nakladatelství Academia takto zaměřenou a podnětnou studii vydalo.

Jan Kalous

PAMĚŤ A DĚJINY DO VAŠÍ SCHRÁNKY

Unikátní historická revue
vychází čtyřikrát ročně

Předplatné lze za pouhých
240 korun objednat
u společnosti SEND

Veškeré informace najdete
na ustrcr.cz